

KÖNYVSZEMLE

Zsidó székelyek. A bözödújfalusi szombatos közösség emlékezete, s. a. r., bev., jegyz. ÚJLAKI-NAGY Réka (Balassi Kiadó, Budapest, 2019), 303 pp.

Újlaki-Nagy Réka 2019-ben megjelent kötete műfaji besorolását illetően szöveggyűjteményként és forrásközlésként is kategorizálható. Ez a hűvös, lényegretörő kijelentés nyilván szakmai szempontból helytálló. Az *Előszó* és a közölt szövegekkel való bánásmód viszont megszelídítik ezt az egyébként nagyon konkrét műfajt, és szubjektív töltettel látják el. Mire is gondolok? Arra, hogy a szerző/szerkesztő nem közömbös a témáját illetően, a kutatási alanyaival szemben empatikus és értő, megértő. Tanúság erre a huszonhat oldalnyi előszó, amelyben csak a legszükségesebb történeti kontextualizálást végzi el. Ehelyett arra keresi a választ, hogy a 16. század végén megjelenő szombatos irányzat követőit mi készítette arra, hogy a későbbi üldöztetések, a periferikus léthelyzet, a társadalmi meg nem értés és – zsidó részről – a csak részleges befogadás ellenére kitartsanak választott hitük mellett.

Újlaki-Nagy Réka a 16–17. századi szombatos irodalom és történelem egyik legkiválóbb kortárs kutatója és ismerője, aki tizenöt éve publikál a témában. Ez a kiadványa annyiban tér el eddigi munkásságától, hogy döntően a 19. és 20. századra koncentrál. Olyan,

zsidó vagy keresztény szerzők (lelkészek, rabbik, írók, újságírók) útirajzait, riportjait, rövid közleményeit adja közre, akiknek írásai a Bözödújfaluban tett látogatásaik alapján keletkezett benyomásaikból, tapasztalataikból születtek. Ez alól két dokumentum képez kivételt, amelyeknek a helye a kötetben belül ilyen értelemben akár megkérdőjelezhető is lenne. Mindazonáltal elfogadható a szerzőnek azon érve, miszerint a szombatos források ritkasága és a tartalmuk (a szombatosok 17. század végi életére, a környezetükkel való viszonyára, valamint a 19. század közepi áttérésekre vonatkozóan tartalmazznak fontos információkat) indokolja a közlésüket.

Az időrendileg legrégebbi irat egy 1670-ből származó vallatási jegyzőkönyv és jelentés, amelyet először a *Keresztény Magvető* tett közzé 1874-ben. Ebben az Apafi Mihály fejedelem által kiküldött biztosok Szentersébeten, Kis- és Nagysolymoson, Bözödön, Bözödújfaluban és Kőrispatakon végzett kihallgatásai szerepelnek. A jegyzőkönyvben felsorakoztatott nyolcvanöt tanú néha meglepő részletességgel vall szombatos falustársai ellen. A leggyakrabban felemlgetett vádak kö-

zött a szombattartás és a disznóhús evésétől való tartózkodás szerepel, de számos esetben történik utalás arra is, hogy a szombatossággal gyanúsított személyek színleg melyik keresztény felekezetnek a tagjai.

A másik dokumentum a bőzödűjfalusi római katolikus plébánia iratanyagából származik, és a szombatosok 1868. évi zsidó hitre történő áttérése körüli levelezéseket, a történetükkel kapcsolatos összefoglalókat tartalmazza. Ezekből az iratokból ismerjük a zsidó hitre tért személyek pontos számát (14 római katolikus család 60 taggal, 16 református család 64 taggal és 9 unitárius család 49 taggal) és az áttérések menetét, illetve az egyház törekvéseit az áttérések megakadályozására és semmissé nyilvánítására.

A bőzödűjfalusi római katolikus plébánia iratai és Ürmössy Sándor unitárius lelkész 1855-ös kézírata mindaddig kiadatlanok voltak. Ezek képezik Újlaki gyűjteményes kötetének egyedüli publikálatlan darabjait. Értéküket növeli, hogy a 19. század eleji és közepi viszonyokba engednek bepillantást. Az 1855–1856 között Bözödűjfaluban szolgáló Ürmössy leírása például helyenként elnagyolt és anekdotázó, mindemellett rávilágít arra, hogy 1827 körül miként váltottak a bőzödűjfalusi szombatos családok felekezetet, és tértek át a római katolikus egyházból a reformátusba. Tiltott hitüket sokkal könnyebb volt egy olyan egyház keretein belül gyakorolniuk, amelynek

helyben nem volt temploma és állandó papja.

E három szöveg olvasásakor egy 17. és 19. század közötti kétszáz éves rejtőzködés- és állhatatosságtörténet bontakozik ki, amelynek szereplői olyan székelly emberek, akik az állandó üldöztetések következtében csak rejtetten gyakorolhatták „zsidózó”, azaz a zsidó vallási szokásokat utánzó rítusukat. Az 1868. évi áttéréstörténet ezt az időszakot zárta le – mint 72 évvel később kiderült, csak ideiglenesen – azaz, hogy a szombatosok, félreértelmezve az 1867-es emancipációs törvényt, felvették az izraelita vallást, és a korabeli Európában egyedülálló módon megalakították prozelita hitközségüket.

Újlaki-Nagy Réka kötetének további dokumentumai segítségével a zsidó hitre történt áttéréseket követő évtizedek elevenednek meg. Leírásokat olvashatunk az 1870-es évek állapotairól Arányi Lajos szász származású egyetemi tanártól és orvostól, valamint Dux Adolf újságíró-műfordítótól. Ezek a leírások némileg optimisták, hiszen a frissen alakult prozelita közösség 1870-ben kezdte el a zsinagóga építését, amelyet 1874-ben, tehát Arányi ottjártakor fejeztek be. A közösség 1870-től rituális fürdővel is rendelkezett. Dux Adolf hasonló eredményekről számolt be 1875-ös látogatásakor.

A néhány évvel később Bözödűjfaluban megforduló idegenek útirajzai már borúlátóbbak. Nemcsak a

szombatosok lelkesedésére és közösegépítésére, hanem a mindennapokat meghatározó szegénységre és a falusi társadalmon belül elfoglalt marginális státuszukra is felfigyeltek. Beck Móricz bukaresti rabbi 1885-ben és 1886-ban is ellátogatott a székely szombatosokhoz. A zsinagógájukról megállapította, hogy külső tatarozást igényel, a rituális fürdőt pedig romos, használhatatlan állapotban találta. Becknek a *Magyar-Zsidó Szemlé*ben közölt írása hatására indult el a budapesti neológ zsidóság adakozása a bözödújfalusi prozeliták megsegítésére. Ennek eredményeként a szombatosok pénz- és könyvadományokat kaptak.

Az 1880-as évek második felében lezajlott közösségi konszolidáció részleges volt. Ezt tükrözik a gyűjteményes kötetben közölt további szövegek. Az 1890-es és 1900-as évek útirajzainak közös vonása az, hogy a szerzőik mélyszegénységről és elesettségről, társadalmon kívüliségről számolnak be. Mindezek mellett kihangsúlyozzák a szombatosok ragaszkodását zsidó hitükhöz.

Kronológiai szempontból huszonkét éves hiátus tátong Löwy Ferenc marosvásárhelyi rabbi 1909-es és Szabó Imre kolozsvári újságíró 1931-es cikke között. Adódik a kérdés, hogy ez alatt a bő két évtized alatt, amely az első világháborút és az impériumváltást is magába foglalta, az érdeklődés csökkent a szombatosok iránt, vagy nem születtek olyan írások, amelyeket

a szerkesztő érdemesnek tartott volna bevélogatni? Ezek az évek ugyanis nem múltak el eseménytelenül sem a tudományosság, sem pedig a közösség szempontjából. Guttmann Mihály és Harmos Sándor például 1914-ben adta ki Péchi Simon imádságoskönyvét. Az 1918 utáni impériumváltás nyilvánvalóan azzal járt, hogy nemcsak a magyarországi zsidó hitközségek, de a magyarországi zsidó értelmiség kapcsolata is megszakadt ezzel a közösséggel. A bözödújfalusiak viszont továbbra is élték mindennapjaikat. 1929-ben az erdélyi zsidó közösségek adományaiból új zsinagógát építettek a régi helyébe, amely alapkövetésénél – a kolozsvári *Új Kelet* tudósítása szerint – az erdőszentgyörgyi és a dési rabbi is jelen volt.¹

Szabó Imre 1931-ben járt Bözödújfaluban. Kétrészes írása joggal kapott helyet Újlaki-Nagy Réka válogatásában. A cikk elénk tárja a két világháború közötti szombatosok mindennapjait, életkörülményeit, és ezáltal összehasonlítási alapot kínál a század eleji és 19. század végi viszonyokkal. A nevesített szombatosok nagy része olyan személy, aki elszenvedője volt az 1940 utáni magyarországi faji politikának, beleértve az 1944-es gettósításokat is.

¹ „Letették a bözödújfalui zsidótemplom alapkövét”, *Új Kelet*, 1929. június 27., 142. sz., 6.

A bözödújfalusi látogatása Szabó Imrét nem csak riport közlésére, de színmű írására is sarkallta. *Aranykorsó* című, szombatosokról szóló darabját 1935 májusának végén mutatta be a kolozsvári Magyar Színház.²

A kolozsvári újságíró látogatását újabb érdeklődők követték. Kauftheil Ernő temesvári publicista 1933-ban, majd Jávor Béla nagyváradai tollforgató 1934-ben írt a rajongókról. Bözödi György 1935-ben jelentette meg részletes beszámolóját róluk. Ezek közül nem az írás minősége, hanem inkább a szemléletmódja miatt tűnik ki Jávor Bélának, a szélsőjobboldali eszmékkal szemben befogadó és azokat terjesztő *Erdélyi Lapok* munkatársának a publicisztikája. Az ő szemléletmódján egyértelműen megfigyelhető a korszakban egyre nagyobb teret nyerő faji politika hatása.

Az 1930-as évekből további két szöveg került be a kötetbe. Benczel Béla 1938-as és Izsáky Margit 1939-es riportjainak kontúrját már a magyarországi zsidótörvények adják meg, és előrevetítik az 1940-ben Észak-Erdélylyel Magyarországhoz visszakerülő Bözödújfalusi szombatosainak megpróbáltatásait.

A könyvet Móricz Zsigmond 1941-es útirajza zárja. Amikor az író Bözödújfaluban járt, a szombatosok élete teljesen szétzilálódott. A második

bécsi döntést követően a magyar hatóságok nyomására, néhány kivételtől eltekintve, mindannyian betértek az unitárius vagy a református egyházba, és 1940–1942 folyamán megkeresztelkedtek. Ugyanarra az útra léptek, mint őseik a 17. századi üldöztetések alatt. Ismét bűvópatakká váltak: színleg keresztény felekezet tagjai voltak, de titokban továbbra is zsidó hitüket gyakorolták. Az 1942-ben elhunyt Móricz már nem érthette meg az 1944-es gettósításokat, amikor a szombatosokat a marosvásárhelyi gyűjtőtáborba vitték, de azt sem, hogy a bözödújfalusi Ráduly István plébános Péter Ödön unitárius lelkész közreműködésével a nagy részüket kimentette onnan, megmentve őket az Auschwitzba történő deportálástól.

Újlaki-Nagy Réka gyűjteményes kötetét lapozva keserédes érzése támad az olvasónak. A szombatosok nagyjából négyszáz éves története a hitért való állandó küzdelemről, helytállásról és az ezekkel együtt járó megpróbáltatásokról, lemondásokról, de ugyanígy a 19. század közepi beteljesedésről, megérkezésről is szól. A könyvnek nem célja lefedni ezt a teljes időszakot, elsősorban a 19. és a 20. századra koncentrálni. Ez a deklarált fókuszpont viszont némi hiányérzettel tölti el az olvasót a 20. század második felét illetően. Hiszen a zsidózók története nem Móricz Zsigmond 1941-es útjával, hanem a falurombolásokkal zárul le, akkor, amikor az 1980-as évek második felében a maroknyi szombatos

² „Aranykorsó”, *Új Kelet*, 1935. május 22., 112. sz., 5.

leszármazott a település többi lakójával egyetemben kénytelen elköltözni és tetetetlenül túrni, ahogy otthonukat a Küsmöd-patak által táplált víztározó árja előnti. Természetesen lehetett volna találni 1941 utáni szövegeket, de

mindez mit sem von le a kötet érdemeiből. Egy olyan szakszerűen összeállított könyv került a szakma és a szélesebb közönség elé, amelyik méltó a szombatosok emlékéhez.

Gidó Attila